KRONIKA

Odrodzenie i Reformacja w Polsce, LVI 2012
PL ISSN 0029–8514

XXIV Międzynarodowa Konferencja *Roma pagana e Roma cristiana nel Rinascimento* (Chianciano Terme — Pienza, 19–21 lipca 2012 rok)

Organizatorem konferencji był mediolański Instytut Studiów Humanistycznych im. Franceska Petrarki (Istituto Studi Umanistici Francesco Petrarca). Jak w ubiegłych latach, obrady toczyły się w Chianciano Terme (Terme di Chianciano, Sala Fellini; 19–20 lipca) i Pienzy (Sala dell'Ex Conservatorio; 21 lipca). Na kongresie wygłoszono 44 referaty o różnorodnej tematyce, która, zgodnie z zamierzeniami organizatorów, odzwierciedliła prawdziwie interdyscyplinarny charakter kongresu.

Literatura grecka. Claudio Bevegli (Università di Genova), koncentrując się głównie na pismach Strabona i *Żywotach…* Plutarcha, pokazał, w jaki sposób rozmaite teksty literatury greckiej przekazują informacje o starożytnym Rzymie (jego historii, ważnych postaciach, obyczajach, *res antiquariae*). Gianluca Masi (Università di Firenze) dokładnie przeanalizował łaciński przekład greckiej wersji żywota św. Jana Chryzostoma autorstwa św. Ambrogia Traversariego i dowiódł, że nie można zrozumieć Rzymu chrześcijańskiego bez znajomości greckiej patrystyki.

Religijna debata między protestantami a katolikami w Rzymie okresu baroku stanowiła przedmiot zainteresowania Roberta Osculatiego (Università di Catania). Omówił on utwory czterech jezuitów (pochodzących z Hiszpanii i z Portugalii oraz dwóch wykładowców *Collegium Romanum*) wymierzone przeciwko protestantom, którzy w nierządnicy z siedemnastego rozdziału Apokalipsy widzieli papieski Rzym. Wedle autorów wywodzących się z Towarzystwa Jezusowego, apokaliptyczna nierządnica symbolizować miała Rzym przyszłości, czyli miasto zwracające się ponownie ku bałwochwalstwu i pogaństwu.

Literatura neołacińska. Clementina Marsico (Università di Firenze) wykazała, że Lorenzo Valla, odpowiadając Leonardowi Bruniemu, wychwalał w swoich pismach (wstępie do *Elegantiae linguae latinae* oraz dedykacji dla Giovanniego Tortellego zamieszczonej przed *De reciprocatione „sui" et „suus"*

libellus) wielkość Rzymu, języka łacińskiego, papieża Mikołaja V. Jak dowiódł Jean–Louis Charlet (Université Aix–Marseille), hasło *Rhoma* w *De orthographia* Tortellego zawierało wiele informacji o starożytnym i pogańskim Rzymie. Badacz podkreślił równocześnie wzajemne powiązanie dwóch Rzymów oraz zastępowanie Rzymu pogańskiego przez chrześcijański, co szczególnie widać na przykładzie dokładnego opisu Watykanu jako stolicy papiestwa i uwagi, z jaką autor traktuje dzieło Mikołaja V. Innym dziełem Tortellego, a mianowicie traktatem *De medicina et de medicis*, zajęła się Elisabetta Tortelli (Università di Firenze). Badaczka ukazała źródła tej pierwszej historii medycyny, powstałej na dworze papieskim i zadedykowanej osobistemu lekarzowi Kaliksta III.

Dwa referaty dotyczyły dzieł Flavia Bionda. Bruno Lavillatte (Université François–Rabelais w Tours) postawił pytanie o to, do jakich dziedzin wiedzy (do literatury i filologii czy może do archeologii) Biondo pragnął wykorzystać główne założenia humanizmu. Ida Gilda Mastrorosa (Università di Firenze) porównała sposób, w jaki autor *Roma triumphans* ukazał religię pogańską i chrześcijańską. Mastrosa uznała, że Biondo dowodził wprawdzie wyższości chrześcijaństwa, lecz równocześnie uznawał wartości tkwiące w religii starożytnych Rzymian.

Anna Maranini (Università di Bologna) omówiła związek między pogańską starożytnością a humanizmem na podstawie hymnu Rutiliusa Claudiusa Namatianusa, głoszącego pochwałę Rzymu pogańskiego. Osadziła utwór w historycznym, religijnym i literackim kontekście jego pierwszych wydań oraz pism niektórych komentatorów, w szczególności zaś Gisberta Cupera. Angelo Piacentini (Università Cattolica del Sacro Cuore w Mediolanie) skupił się na metodzie prezentowania Rzymu jako stolicy chrześcijaństwa w poetyckim *Itinerarium* Bartolomea Baygnera z Brescii. Dzieło opisuje podróż z Brescii do Rzymu i powrót do Brescii w r. 1425. Ta wierszowana wersja *Mirabilia urbis Romae* zawiera zarówno elementy fikcji literackiej, jak i nawiązania do postaci nauczyciela autora, Francesca da Fiano.

Manfred Lentzen (Westfälische Wilhelms–Universität w Münster) przedstawił bogatą dokumentację pontyfikatu Alesandra VI, zawartą w *Liber Notarum* Johanna Burcharda, papieskiego ceremoniarza, krytycznie odnoszącego się do zwierzchnika Kościoła katolickiego. O tym samym pontyfikacie i przymierzu między Rzymem a katolickim królestwem Hiszpanii zawartym w obronie wiary Marcellino Verardi, wydawca Klaudiana, napisał tragikomedię *Fernandus servatus*. Jej literackie i polityczne aspekty analizował Gianni Palumbo (Università di Bari). Znaczenie pobytu w Rzymie dla edukacji Battisty Mantovana podkreślił Andrea Severi (Università di Bologna) w referacie poświęconym eklogom, epigramatom, sylwom i wierszom Mantovana.

Attilio Grisafi (Università di Palermo) skoncentrował się na opisie Rzymu i Italii znajdującym się w *De rebus italicis* — tragedii Giovanniego Armonia Marsa zadedykowanej królowi Francji Ludwikowi XII. Z utworu tego wynika,

że przyczyną upadku Rzymu był jego powrót do pogaństwa. Taka wizja pozwalała na pochwałę Wenecji sprzymierzonej z arcychrześcijańskim królem Francji. Poprzez analizę duchowych *Carmina* Marcantonia Flaminia, a szczególnie *Liber ultimus*, Giovanni Ferroni (Freie Universität w Berlinie) pokazał, w jaki sposób Flaminio, nawiązując do św. Ambrożego, wykorzystywał klasyczną łacinę poetycką do wyrażania heterodoksyjnych treści religijnych.

Ludovica Radif (Università di Genova) zwróciła uwagę na kontrowersje dotyczące topografii Rzymu. Uczyniła to, przedstawiając polemikę Piera Ligoria, autora *Paradossi* (1544), z niektórymi, błędnymi ustaleniami Bartolomea Marlianiego odnośnie do umiejscowienia budowli starożytnych (zawartymi w *Urbis Romae topographia* z tego samego roku). Radif wspomniała także o nawiązaniach do *Chmur* Arystofanesa obecnych w innym dziele Ligoria, a mianowicie w *Adiecta* (1553).

Literatura włoska. Martina Damiani (Sveučilište Jurja Dobrile w Puli) zainteresowała się krytyką kościelnej korupcji i moralnego upadku Rzymu papieskiego w pismach Pietra Aretina, powstałych po złupieniu miasta w 1527 r. Badaczka skoncentrowała się na znaczeniu wyrażenia „Roma coda mundi". Piotr Salwa (Uniwersytet Warszawski) ukazał, że Lodovico Guicciardini w *Ore di ricreazione* albo *Detti e fatti picevoli e gravi* (1565) nie poświęca nadmiernej uwagi samemu Rzymowi. W tekście pojawiają się jedynie najsławniejsi bohaterowie Rzymu starożytnego (cesarze), a także wybrane postaci z czasów Republiki i pisarze, jak Cyceron, Wirgiliusz, Owidiusz, oraz znane postaci Rzymu papieskiego od wczesnego średniowiecza po czasy pisarzowi współczesne. Przywołując sławnych Rzymian, Guicciardini podkreśla znaczenie cnoty jako przeciwwagi dla przypadku i Fortuny w wydarzeniach tego świata. Joanna Pietrzak–Thébault (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie) mówiła o *Antichità della città di Roma* Bernarda Gamucciego (1566) i dowiodła, że w dziele opisującym antyczne budowle Rzym starożytny został wykorzystany do ukazywania korzyści współczesnej, powstającej niejednokrotnie na oczach autora, chrześcijańskiej architektury. Manuela Martellini (Università di Macerata) zajęła się Rzymem pogańskim i chrześcijańskim w twórczości Torquata Tassa i jego *Risposta di Roma a Plutarco* (1587), która reprezentuje oryginalny punkt widzenia poety na Rzym starożytny. Dzieło zamyka interesująca autocelebracja Rzymu.

Literatura francuska. Philip Ford (Cambridge University) porównał obraz Rzymu we francuskich i łacińskich wierszach Joachima Du Bellaya i wykazał, że program zawarty w *Regrets* i *Antiquités de Rome* obecny jest także w *Elegii II*. Béatrice Charlet–Mesdijan (Université Aix–Marseille) skupiła się na łacińskich poezjach Du Bellaya, który porównywał Rzym pogański z chrześcijańskim po to, by szczególnie uhonorować króla Francji. François Roudaut (Université Paul–Valéry Montpellier III) postawił pytanie o to, w jaki sposób

Du Bellay, krytykujący wcześniej Rzym, mógł napisać w *Regrets*: „jestem jeszcze Rzymianinem". Zdaniem badacza, Rzym był dla poety symbolem skojarzonym z *locus egestatis* św. Augustyna czy neoplatońskim *regio similitudis* i umożliwiającym zniwelowanie napięcia między wygnaniem a powrotem. Wedle Roudaut, Du Bellay nie utożsamiał Rzymu pogańskiego z chrześcijańskim. Yvonne Bellenger (Université de Reims Champagne–Ardenne) skierowała swoją uwagę na francuskich podróżników przebywających w Rzymie w latach 1580–1588: Villamont widział jedynie Rzym chrześcijański, podczas gdy dla Montaigne'a miasto to było zarówno duchową ojczyzną, jak i miejscem pełnym pozoru, wzbudzającym uczucie zawodu.

Literatura hiszpańska. Alvaro Alonso (Universidad Complutense w Madrycie) omówił hiszpańskie adaptacje i tłumaczenia tekstów starożytnych (autorstwa Alfonsa de Valdès, Valery'ego, Las Casasa, Fernándeza de Oviedo oraz utwory anonimowe) zawierające oskarżenia pod adresem Rzymu papieskiego (porównywanego z Rzymem cesarza Nerona) i usprawiedliwiające złupienie miasta w 1527 r. przez wojska Karola V. Valdès w swym *Diálogo de las cosas ocurridas en Roma*, napisanym po *sacco di Roma*, stawiał następującą tezę: oto Rzym chrześcijański stał się — z powodu postępowania papieża — na nowo Rzymem pogańskim, wręcz domem publicznym. To samo dzieło Alfonsa de Valdès, ukazujące równocześnie ludzką ślepotę, było przedmiotem wystąpienia Valeria Nardoniego (Università di Firenze). Gaetano Chiappini (Università di Firenze) przedstawił dedykację zbioru poetyckiego Hernando de Acùña, oficera armii cesarskiej Karola V, w której Acùña porównuje Karola V do Karola Wielkiego i pisze o pokrewieństwie między Rzymem chrześcijańskim a Rzymem antycznym.

Literatury Europy północnej, środkowej i wschodniej. Etienne Wolff (Université Paris Ouest Nanterre la Defense) przedstawił podróż Erazma z Rotterdamu do Rzymu (1506–1509). Erazm dostrzegał urok miasta, z uznaniem wypowiadał się o jego bibliotekach i wyjątkowo licznie obecnych w Rzymie erudytach, ale nie cenił Rzymu papieskiego, elokwencji rzymskiego duchowieństwa ani kolekcjonerów. *Renovatio urbis* prowadzić miała, jego zdaniem, do odnowy pewnych form pogaństwa.

Włochy odwiedził również niemiecki humanista Conrad Celtis. Jego łacińskie epigramaty porównywały Rzym pogański z chrześcijańskim w perspektywie *translatio imperii* do Niemiec, co ukazała Marta Wojtkowska–Maksymik (Uniwersytet Warszawski).

Mirosław Lenart (Uniwersytet w Opolu) przedstawił w ogólnym zarysie obecność i interpretację rzymskiej tradycji w kulturze polskiego renesansu i baroku (heraldyka, edukacja, polityka), szczególną uwagę zwracając na Andrzeja Wargockiego i jego dzieło *O Rzymie pogańskim i chrześcijańskim ksiąg dwoje* oraz na okolicznościowe przemowy. Alina Nowicka–Jeżowa (Uniwersytet

Warszawski) zaprezentowała poszczególne etapy polskiego humanizmu poprzez twórczość łacińsko– i polskojęzycznych poetów, którzy pisali o Rzymie zarówno pogańskim, jak i chrześcijańskim (Mikołaj Hussowczyk, Klemens Janicki, Jan Kochanowski, Mikołaj Sęp Szarzyński).

Amedeo Di Francesco (Università degli Studi di Napoli — l'Orientale) bardzo ogólnie scharakteryzował debatę na temat różnic między Rzymem chrześcijańskim a pogańskim, jaka toczyła się w literaturze węgierskiej od Jana Pannoniusa. Zoltan Csehy (Univerzita Komenského w Bratysławie) szczegółowo omówił epigramaty Jana Pannoniusa, ucznia Guarina Veronese.

Historia sztuki i archeologia. Fabio Della Schiava (Rheinische Friedrich–Wilhelms–Universität w *Bonn*) skoncentrował się na *De rebus antiquis memorabilius* Maffea Veggia — „ojca" chrześcijańskiej archeologii. Jego utwór był swoistym przewodnikiem napisanym także w obronie prymatu papiestwa. Luciano Patetta (Politechnika Mediolańska) pokazał, w jaki sposób Rzym chrześcijański „odzyskiwał" zabytki pogańskie poprzez ich ponowne użycie i resakralizację. Przypomniał lamenty humanistów nad burzeniem antycznych budowli w Wiecznym Mieście, ale także poglądy Albertiego utrzymującego, że architektura to ciało, które żyje i umiera. Wspomniał również o stosunku papieży do architektury starożytnej aż po czasy kontrreformacji. Ettore Janulardo (Ministerstwo Spraw Wewnętrznych) przedstawił dwie rzymskie budowle w kształcie rotundy: świątynię Herkulesa na Forum Boarium (zwaną świątynią Westy, przemienioną w XII wieku na kościół św. Stefana, a potem Matki Bożej Słonecznej) oraz kościół S. Stefano Rotondo, odrestaurowany za czasów pontyfikatu Mikołaja V.

Giulio Girondi (Politechnika Mediolańska) zanalizował nawiązania do Rzymu pogańskiego i chrześcijańskiego w renesansowych dekoracjach siedzib patrycjuszy w Mantui (wzniesionych w latach 1452–1524). Według Mirco Manuguerry (Centro Lunigianese di Studi Danteschi), poetycki świat Dantego wywarł wpływ na rzymską twórczość Rafaela, a szczególnie na freski znajdujące się w watykańskiej Stanza della Segnatura. O relacjach między poezją Dantego a sztuką Rafaela mówiła również Giuseppina Petruzzelli (Accademia di Belle Arti w Bari). Swoje wystąpienie skoncentrowała wokół dzieła *Parnasso* ukazującego związki poetów łacińskich z Dantem i Petrarką, tak jak miało to miejsce na analogicznych przedstawieniach w ilustrowanych rękopisach i innych dziełach sztuki. Tobia Patetta (Politechnika Mediolańska) zajął się rzymską twórczością Michała Anioła, usytuowaną między pogaństwem a chrześcijaństwem. Badacz szczególną uwagę poświęcił postaci Dawida, przedstawieniom nagości męskiego ciała oraz interesującej paraleli między obrazem Matki Bożej i Sybilli.

Teatr. Federica Natta (Università di Genova), w oparciu o list Baldassarra Castiglionego (1513) oraz anonimowy przekaz, pokazała współczesne i tradycyjne elementy w rzymskiej scenie z *Calendariów* (utwór przypisywany Gerolamo

Genga). Przedstawienie, o którym wspominała Natta, zostało wystawione w Urbino 12 lutego 1513 r.

Prawo i nauki polityczne. Miriam Bucuré (Universitat de València), przypomniała o pogańskich elementach, jakie przetrwały w chrześcijańskim Rzymie papieży Pawła III i Klemensa VIII w dziedzinie prawa cywilnego, statutów, konstytucji i tekstów reform. Giovanni Rossi (Università di Verona) wybrał dzieło *Del governo (et amministratione) di diversi regni e repubbliche così antiche che moderne* Francesca Sansovina (1561) ukazujące wśród przykładów najlepszych rządów, wybranych w oparciu o pisma Pseudo–Fenestellego (właśc. Andrei Fiocchiego), także utopijny model stworzony przez Thomasa More'a.

Obrady zakończyły się śpiewająco dzięki wystąpieniu Consueli Picchi z Mediolanu poświęconemu mistycyzmowi i namiętności w muzyce Pierluigiego Palestriny skomponowanej do biblijnej *Pieśni nad Pieśniami*. Koncert pieśni Palestriny, który odbył się w katedrze w Pienzy, zamknął trzydniowe obrady.

Materiały z konferencji zostaną wydrukowane we florenckim wydawnictwie Franco Cesato Editore.

Jean–Louis Charlet
Przełożyła *Joanna Pietrzak–Thébault*